

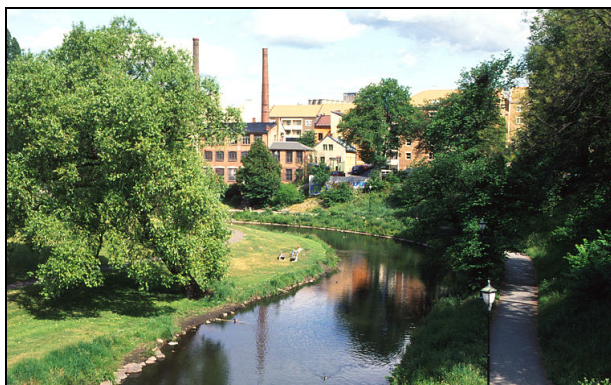

Direktoratet for
naturforvaltning

Kulturminner og friluftsliv

Rapport fra seminar og forslag om oppfølging

2009

*Tranøy fyr i Hamarøy, Rallarvegen på Hardangervidda, Akerselva i Oslo, Kongsvold på Dovrefjell.
Fotos: Danckert Monrad-Krohn, Arve Kjersheim og Ragnhild Hoel © Riksantikvaren*

1. Oppdragene	5
2. Fagseminar om friluftsliv og kulturarv, september 2009	6
2.1 Innledning	6
Velkomst <i>Direktør Janne Sollie, Direktoratet for naturforvaltning og Sjur Helseth, konstituert riksantikvar, Riksantikvaren .....</i>	6
2.2 Friluftslivet i historien og historien i friluftslivet	7
Fra friluftslivets kulturhistorie.	
<i>Rune Slagstad, professor, Senter for profesjonsstudier, Høgskolen i Oslo .....</i>	7
På stier mellom natur og kultur - kulturarven i friluftsopplevelsen.	
<i>Ingun Grimstad Klepp, forskningsleder, SIFO .....</i>	8
Stadnamna – vegvisarar til oppleving av fortida.	
<i>Botolv Helleland, førsteamanuensis, Universitetet i Oslo .....</i>	10
2.3 Eksempler på kulturarvformidling i friluftslivet	13
Over stikk og stein og klopp og bru - vandringer med Naturlos	
<i>Anne Kathrine Lycke, naturveileder, Stavanger Turistforening .....</i>	13
Med saltvann i håret og tærne i tangen - Kystleden	
<i>Bente Godheim Eikaas, fagsjef Kystled Oslofjorden, Oslofjordens Friluftsråd .....</i>	14
Gode opplevelser med kart i lomma - Turkart Østfold	
<i>Vidar Asheim, førstekonsulent, Fylkesmannen i Østfold .....</i>	15
”Lev 5 dager på en øde fjellgård i sommer” - opplevelser for ungdom på Bredek fjellgård <i>Knut Berntsen, daglig leder Polarsirkelen friluftsråd .....</i>	16
Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: Årets friluftslivskommune	
<i>Lasse Heimdal, generalsekretær, FRIFO .....</i>	17
Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: Kulturminneløyper	
<i>Anne Mari Amelfot Hjelle, assisterende generalsekretær, DNT .....</i>	18
Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: Rydd et kulturminne	
<i>Inger-Lise Skarstein, styreleder, Norsk Kulturarv .....</i>	19
2.4 Friluftslivets landskap	20
Friluftslivets landskap i endring – en billedserie	
<i>Oskar Puschmann, seniorrådgiver, Norsk institutt for Skog og landskap .....</i>	20
2.5 Sammenhengen natur-kultur-friluftsliv. Eksempler og samarbeidsrelasjoner.....	22
Helhetlige grep på forvaltningen regionalt – eksempler fra arbeidet med verdiskaping knyttet til naturarv og kulturarv - Pilegrimsleden og andre prosjekter	
<i>Dagfinn Claudius, fylkeskonservator, Oppland fylkekommune (med bistand fra Kari Møyner, tidl. Oppland fylkekommune, nå kulturvernkonsulent, Gran kommune) .....</i>	22
Friluftsliv, landskap og kulturmiljø - Nordsjøløypa og Folgefonnhalvøya	
<i>Nils Georg Brekke, professor i arkitektur og kulturlandskap, Bergen Arkitektskole .....</i>	23
Selvfølge lokalt – utfordring sentralt? Kritiske faktorer og mulige løsninger	
<i>Morten Dåsnes, daglig leder, Friluftsrådernes Landsforbund .....</i>	25
Hvordan oppnå en mer helhetlig forvaltning?	
<i>Espen Koksvik og Elisabet Haveraaen, seniorrådgivere, Miljøverndepartementet .....</i>	26
2.6 Gruppesamtaler	28
2.7 Program	30
2.8 Deltakerliste	32
3. Felles satsing på kulturminner og friluftsliv - forslag.....	33
3.1 Utnytte mulighetene i forvaltningsreformen	33
3.2 Møtearenaer og -fora	33
3.3 Konkrete samarbeidsprosjekter og -tema.....	34

1. Oppdragene

I tildelingsbrevene for 2009 ga Miljøverndepartementet (MD) Riksantikvaren (RA) og Direktoratet for naturforvaltning (DN) to samarbeidsoppdrag knyttet til friluftsliv. Vi skulle i Kulturminneåret 2009 samarbeide om å arrangere en fagsamling for MD, DN, RA og frivillige organisasjoner for å integrere friluftsliv, natur og kulturminner. Vi skulle også levere et opplegg for å få en bedre integrering av kulturminner og friluftsliv. Vi tolker dette som at vi skal foreslå tiltak for å øke forståelsen av kulturminnenes betydning for friluftslivet og vice versa.

Allerede i 2001 slo *St.meld. nr.39 (2000-2001) Friluftsliv. Ein veg til høgare livskvalitet* fast sammenhengen mellom friluftsliv og kulturhistorie: Friluftslivet er i seg selv en del av vår kulturarv, og kulturminner inngår som en integrert og viktig del av friluftslivsopplevelsen. I dette ligger også erkjennelsen av at kulturhistorien er med på å motivere for friluftsliv.

På lokalt og til dels regionalt plan er det mange eksempler på at opplevelse av natur og kulturhistorie ses i sammenheng i friluftslivet, ofte knyttet til lokale, avgrensede prosjekter/tiltak. På direktorats- og departementsnivå har det vært noe samarbeid. Det store samarbeidsprosjektet innen dette feltet mellom DN og RA har vært revitalisering og tilrettelegging av Pilegrimsledene fra 1994 og framover. RA og Friluftsrådenes Landsforbund (FL) gjennomførte et samarbeidsprosjekt om kulturminner og kulturmiljøer i sikra friluftsområder i Friluftslivets år 2005. En av de store satsingene i Kulturminneåret 2009 var Kulturminneløypa, i regi av Norsk Kulturvernforbund. Den forener på en god måte temaene friluftsliv og kulturminner. Det er imidlertid lite *systematisk* samarbeid på sentralt nivå – som for eksempel strategisk og faglig samarbeid, samordning av virkemidler, erfaringsutveksling o. l. Det samme gjelder de frivillige organisasjonene imellom.

Fra 1. januar 2010 ble ansvaret for friluftsliv på regionalt nivå overført fra fylkesmannen til fylkeskommunen. Dette åpnet for spennende perspektiver på samarbeid og alliansebygging, ikke bare mellom kulturminne- og friluftslivssektorene, men også med plan-, idretts- og folkehelsesektorene.

Fagseminaret ble gjennomført på Granavollen på Hadeland 15.-16. september. Det tok for seg den nære forbindelsen mellom friluftsliv og opplevelse/formidling av kulturarv og viste gode eksempler på tiltak der denne forbindelsen er ivaretatt. Formålet med seminaret var å danne grunnlag for et styrket og vedvarende samarbeid både innen miljøforvaltningen og mellom miljøforvaltningen og de frivillige organisasjonene. Prosessen som ledet opp til seminaret var i seg selv en viktig arena for å styrke båndene. 10. mars ble det gjennomført et møte med en referansegruppe for å sikre bredest mulig deltakelse i planleggingen av seminaret. Her deltok foruten DN, RA og MD også FL, Norsk Kulturarv, Den Norske Turistforening (DNT), Norges kulturvernforbund, FRIFO og representanter fra fylkekommuner og fylkesmenn.

I denne rapporten presenterer vi kortfattede referater fra innleggene på seminaret på Granavollen (referent Ragnhild Hoel), samt de forslagene til tiltak for felles satsing på friluftsliv og kulturminner som DN og RA leverte MD i desember. Vi gjør oppmerksom på at det er gjort noen små justeringer i forslagene i denne endelige versjonen.

2. Fagseminar om friluftsliv og kulturarv, september 2009

2.1 Innledning

Velkomst

Direktør Janne Sollie, Direktoratet for naturforvaltning og Sjur Helseth, konstituert riksantikvar, Riksantikvaren

Direktørene vektla at friluftsopplevelsen berikes av samspillet mellom natur og kultur. Det finnes et mangfold av kulturminner områder som i dag ved første øyekast framstår som ”urørte”. Tidligere tiders bruk av skog, fjell og utmark har etterlatt en mengde spor i landskapet, både fra forhistorien og nyere tid.

Sollie opplyste at når en spør folk hva de setter mest pris på i friluftslivet, fremheves opplevelse av naturen, stillhet og ro. Ofte regnes imidlertid kulturminner ubevisst som en del av naturopplevelsen. Både friluftsliv og forvaltning av kulturminner hører til ”smilerynkene” i miljøforvaltningen. Helseth mente at det er lite fruktbart å diskutere urørte områder kontra berørte. Kvalitetene er det viktigste, og her ligger også menneskets påvirkning inne.

Direktørene er positive til MDs initiativ til samarbeid. De erkjente at direktoratene så langt ikke har vært flinke nok til å ta tak i verdien av kulturminner og kulturlandskapet i friluftslivsopplevelsen, og til å dyrke sammenhengen kultur-natur på friluftsfeltet. Etablering av Pilegrimsledene er så langt unntaket. Som pionerprosjekt på 1990-tallet var oppdraget fra MD nettopp å ”stimulere til friluftaktivitet der natur- og kulturopplevelser forenes”. Arbeidet videreføres bl.a. i Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet.

Direktørene ønsket større bevissthet, styrket samarbeid og arenaer for å møtes.

Foto: Ragnhild Hoel/Åse Bitustøl

Urørt natur? I dette området ble følgende typer kulturminner fra nyere tid registrert i forbindelse med planer om kraftutbygging i Suldal sommeren 1983:

- *støler m/ bygninger, steingjerder og rydningsrøyser*
- *stølsveier*
- *stier*
- *varder*
- *klopper*
- *bruer*
- *vad*
- *løypestrenger*
- *utløer*
- *stakktufter*
- *utslåtter*
- *tufter*
- *hellere*
- *naust*
- *jaktbuer*
- *jervefeller*

Rune Slagstad, Sjur Helseth og Janne Sollie. Foto: Ragnhild Hoel

2.2 Friluftslivet i historien og historien i friluftslivet

Fra friluftslivets kulturhistorie.

Rune Slagstad, professor, Senter for profesjonsstudier, Høgskolen i Oslo

Slagstad tok utgangspunkt i sin bok (*Sporten): en idéhistorisk studie* (2008) og konsentrerte seg om fjell-friluftslivets begynnelse på 1800-tallet.

Fjellet ble tidligere, i tråd med kristen tradisjon, betraktet som noe fremmed, stygt og foruroligende. Gjennom første halvpart av 1800-tallet fikk toneangivende deler av den norske byeliten et nytt syn på fjellet. Fjellnaturen ga den unge norske nasjonen egenart og identitet. Fjellet ble betraktet som naturens arkiv og geologi ble favorittdisiplinen: ”I begynnelsen var grunnfjellet!”. Frykt og uro ble avløst av fascinasjon og begeistring, det ville og overveldende ble opplevd som majestetisk og opphøyd. Naturen ble ”fredeliggjort” og fortrolig. Byborgerne vandret til fots ut av sivilisasjonen og inn i naturen, som fra å være et ”terra incognita” ble et opplevelseslandskap. Navneskiftet fra Jotunfjellene til *Jotunheimen*, først brukt av dikteren A. O. Vinje på 1860-tallet, er et uttrykk for det samme. Bedre samferdselsnett og transportmidler ga samtidig større utfoldelsesrom og trygghet for de ferdende mot røvere og rovdyr.

Pionerene i fjellet var av to ulike typer, vitenskapsmenn og kunstnere - ”målere og malere”. Det nasjonale landskapet ble kartlagt med et dobbeltblikk, landmålerens objektiverende blikk og malernes estetiserende blikk. Et konkret og tidlig uttrykk for dette er møtet mellom landskapsmaleren og naturvitenskapsmannen Christopher Hansteen og landskapsmaleren Johannes Flintoe ved Rjukanfossen i 1821. Vinje skildrer i 1861 hvordan bøndene opplever fosser og fjell som stygge – for dem var det viktig om noe var ”gagnleg” – i motsetning den distanserte naturbetraktningen til kunstnere og andre, der

landskapet ble et vandringsrom uten annet mål enn å vandre fritt og formålsløst omkring. ”The ideology of walking” var tankegods fra Europa, og de første fotturpionerene i Norge var engelske sportfiskere og -jegere. Det som nå betraktes som en typisk norsk kulturform hadde engelsk forbilde: ”sporting life”.

Som ledd i det norske moderiseringsprosjektet ble *Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug* (senere Norges Idrettsforbund) og *Den Norske Turistforening* stiftet på 1860-tallet. DNT så landskapet på den nye måten – det ble et kroppslig vandringsrom. Catharine Kølle fra Ulvik innledet ved sine fotturer over fjellet fra 1820-årene lystvandringen – vandringen som mål i seg selv. Et kjennetegn da og siden er at nytelsen ved vandringen stiger forholdsmessig med vanskelighetene forbundet med dens oppnåelse – et uttrykk for en type demokratisk protestantisme. Sentralt var et demokratisk motiv – fjellet skulle gjøres tilgjengelig for alle, og etablering av turisthyttene var en del av dette. Emanuel Mohn beskrev Jotunheimen i DNTs årbøker på 1870-tallet og fungerte som en fjellvandringens og det nye livsrommets ”dannelsesagent”. På 1890-tallet inntok også de kondisjonerte kvinnene Jotunheimen og døpte den ”Kvindeheimen”.

Innen fotturbevegelsen oppsto ikke noe radikalt alternativ (som i idrettsbevegelsen) – turbevegelsen ble ”sosialdemokratisert” på tidlig 1900-tall da folk flest fikk ferie og fritid til å delta, og DNT ble en forening for hele folket. At fjellvandringen gikk fra å være en eksklusiv syssel til en demokratisk massekultur, vakte ikke bare begeistring. Knut Hamsun var en av de skarpeste kritikerne av den turistiske kultur. I 1910 beskrev han hvordan fremmede fyller fjellene, og at Norge var omgjort til et latterlig og intetsigende Sveits. I mellomkrigstiden forekom bekymrede avisinnlegg om at hyttelivet ødelegges av økt ferdsel fra ferierende arbeidere. ”Markatraverne” ble en del av Arbeiderparti-kulturen og i 1953 kunne Martin Tranmæl gratulere DNT med en demokratisk suksesshistorie.

1800-tallets nye blikk på naturen via vitenskap og kunst åpnet opp landskapet for vandringen. Med nye kommunikasjonsmidler fikk det å gå en overskuddets aura, og vandring ble et overskuddets erfaringsrom.

På stier mellom natur og kultur - kulturarven i friluftsopplevelsen. *Ingun Grimstad Klepp, forskningsleder, SIFO*

Klepp har tidligere arbeidet med fritidsmiljøer på hytteøyene i indre Oslofjord (mag.grad 1988-90) og turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern (dr.grad 1991-95 *På stier mellom natur og kultur* basert på studier fra Finnskogen, Aurlandsdalen og Akerselva). Nå arbeider hun bl.a. med fritidsforbruk. SIFO og Vestlandsforskning har i flere prosjekter undersøkt miljøbelastningene fra norsk fritidsforbruk. Dette er en type forbruk som vokser raskt og det er særlig de mest miljøbelastende fritidsformene som øker. I en undersøkelse fra 2007 viste de at friluftsliv/hytteliv/motorisert ferdsel i fritiden og feriereiser for å besøke slekt/venner er nummer 2 og 3 på listen over fritidsaktiviteter som belaster mest. I dag arbeider Klepp blant annet med en undersøkelse av miljøbelastninger fra båtfriluftsliv og fra klær til friluftsliv. Hun pekte på at med tanke på at en tredjedel av alle hushold i Norge har tilgang til fritidsbåt, er det et paradoks at vi har så lite kunnskap om fritid i båt.

Det følgende oppsummerer noen resultater av *På stier mellom natur og kultur*.

Aurlandsdalen: Ulike grupper turgåere oppfatter grensen mellom natur og kultur ulikt. Satt på spissen er ytterpunktene slik:

- ”Bøndene” oppfatter hele landskapet som kultur, har kunnskap om tidligere bruk, legger merke til at bruken går tilbake og sørger over gjengroing som følge av opphørt høsting. Er mest opptatt av landskapets driftsside.
- ”Turistene” oppfatter hele landskapet som natur og ser ikke høstingstrær eller terrasseringen. Bygninger oppfattes som en slags ”naturlig kultur”. De ser ikke gjengroingen og oppfatter ikke kulturlandskapet som truet. Er mest opptatt av bebyggelsen.

Til venstre: Drikkevann fra brønnen på den restaurerte finneplassen Furuberget på Finnskogen. Foto: Øystein Søbye/www.norsknatur.no. Til høyre: Blomstereng på Nedstestølen i Olden. Foto: Willy Haraldsen, www.touristphoto.no

Finnskogen: Tilsvarende ulik opplevelse. Skogfolk opplever granskogen som ”åker”. Folk flest oppfatter skogen som natur, med vekt på sanseopplevelser knyttet til hørsel og lukt (på fjellet vektlegges syn/utsyn). Det viser seg at turgåerne har en toleranse for paradokser: de sier at flatehogster er fælt, samtidig oppsøkes og nytes de åpne flatene. Av kulturminner gjør stier og veier sterkt inntrykk, de gir nærhet til fortidens mennesker: ”Noen har gått her før. Hvem?” Opplevelsen av skogen preges av bruken. Skogsdrift, vedhogst, høsting, jakt, turorientering, fottur – ulike aktiviteter åpner og stenger for opplevelse av ulike typer kulturminner.

Akerselva: Turgåeres gir uttrykk for motsetningen mellom ny bebyggelse som ”stygg”, og gammel bebyggelse og det grønne som positive opplevelser.

Turgåere opplever kulturminners verdi på mange måter, en hovedforskjell er

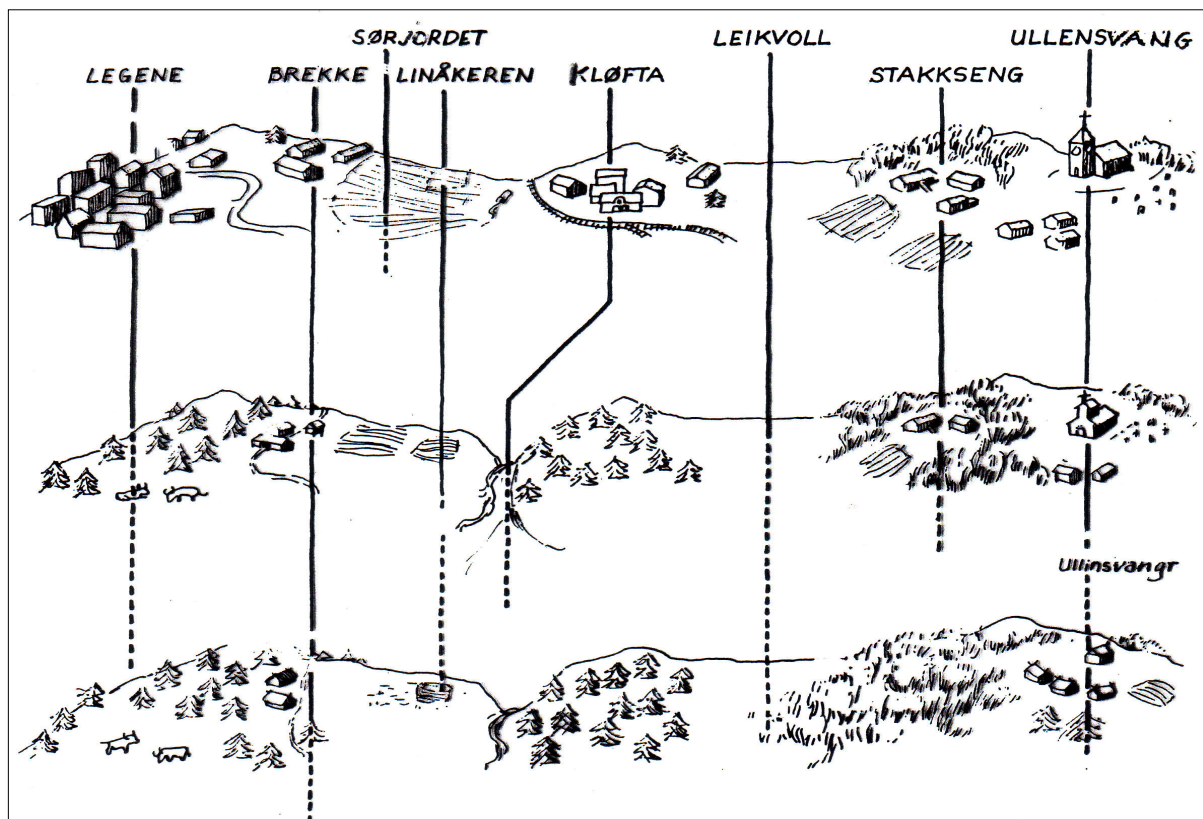
- verdi som kilde til kunnskap om og opplevelse av fortiden og i kontrast til dagen i dag
- verdi som ramme for aktivitet (bruksverdien til stier/veier og hus til overnatting)

Blomsterenger er høyt verdsett, men det er meget lav bevissthet om at de er kulturskape. En grunntanke i friluftslivet er å komme bort fra sivilisasjonen og hente oss selv inn igjen. Kulturminnene viser en annen måte å bruke naturen på, og dette kan oppleves både som en korreks til dagens bruk og som en avkobling fra hverdagens raske takt. Turgåerne er nysgjerrige på fortidens enkeltmennesker. Særlig tett på historien kommer en når kulturminner brukes på en måte som ligger nær opp til opprinnelig bruk (f. eks. overnatting i buer i fjellet eller på gamle finneplasser). Mange finner mening i opplevelse av enkle gleder, som å hente vann i brønnen, hogge ved. Avstanden til det gamle samfunnet og kunnskap knyttet til den historiske bruken blir imidlertid stadig større. Stor grad av tilrettelegging kan på den andre siden redusere opplevelsen. Klepp mente at tilrettelegging i form av ”hint” kan være en brukbar mellomvei.

Stadnamna – vegvisarar til oppleving av fortida.

Botolv Helleland, førsteamanuensis, Universitetet i Oslo

Kombinasjonen friluftsliv og kulturhistorie var utgangspunkt for Helleland si hovudoppgåve om stadnamn på Hardangervidda vest.

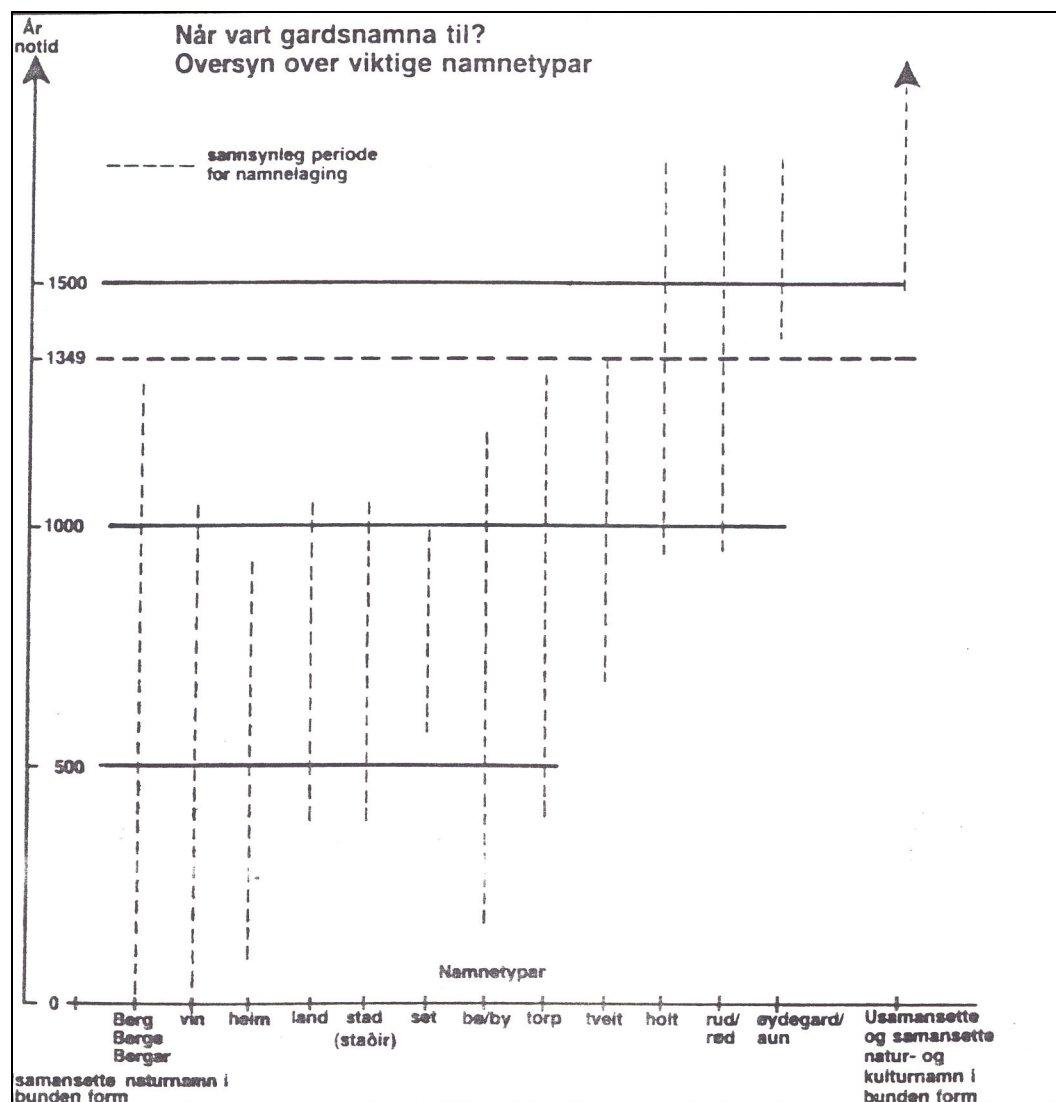
Eit landskap med stadnamn frå ulike tidsepokar. Kvart namn er eit vindauga mot fortida som gjev oss innblikk i korleis menneska opplevde naturen og utnytta naturressursane på den tida namnet vart til. På notidsplanet er stadnamna viktige adresser i omgivnaden. Illustrasjon: Botolv Helleland.

Helleland peika på at Kulturminneåret 2009 er eit høve til å gjere merksam på dei immaterielle kulturminna, som ”lever sitt eige liv”, og har eit dårlegare rettsvern enn dei materielle. UNESCO-konvensjonen om vern av immateriell kulturarv (2003) gjeld mellom anna stadnamn. *Lov om stadnamn* (1990/2005) har som føremål å taka vare på

stadnamn som kulturminne. *Mål og meining St.meld.35 (2007-2008)* om norsk språkpolitikk seier at det no hastar med innsamling av stadnamn, og med å få eit sentralt oversyn over det som er samla inn lokalt. *Nytt om namn* er meldingsblad for Norsk namnelag. Landsdekkande informasjon om stadnamn kan ein finne her:

- O. Rygh m.fl. sin 18-bandserie *Norske Gaardnavne 1897-1924* er gjort tilgjengeleg digitalt http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html
- Statens kartverk sitt Norgesglasset – grensesnitt for kartbaserte stadnamn – inneheld ca 1 million stadnamn <http://ngis2.statkart.no/norgesglasset/default.html>

Gardsnamn og stadnamn i det heile er viktige kjelder til kunnskap om busetnadshistoria. Namnegranskarane har laga ei klassifisering som syner i kva for ein tidsperiode dei ulike namnetypane vart til, frå eldre jernalder og fram til nyare tid, sjå tidstabellen nedanfor. (Talet på nokre av namnetypene er om lag slik: gardsnamn med -vin 1000, -heim 1000, -stad 2500, -land 2000, -rud 3500 og -set 900.) Ein reknar med 4-5 mill. stadnamn i Noreg. Av desse er rundt ein halv million bruksnavn og 50 000 stadnamn går attende til mellomalderen eller før.

Kronologisk oversikt over ulike gardsnamntypar. Illustrasjon av forfattaren.

Stadnamna kan delast inn etter hovudleddet (som oftast er dette etterleddet) – som kan vere naturemne (bakke, bekk, fjell, myr, vik osv.) eller kulturemne (bru, gate, løkke, stue, åker osv.). Førelødda gjev ytterlegare kunnskap, her er døme på nokre kategoriar:

- Naturtilhøve:
  - a) Terreng og jordsmonn (Bratthaug, Grushola)
  - b) Dyre- og planteliv (Bjørndalen, Kvannbotnen)
- Kulturtilhøve:
  - a) Arbeidsliv/fehald: Ladhelle, Kalvhagen
  - b) Dyrking: Linåkeren, Nybrotbakken
  - c) Personnamn- og nemne: Maridalen, Skomakarstua
- Relasjonsnamn (etter andre namngjevne stader):
  - Maridalsvannet, Sognefjorden

Stadnamna speglar tidlegare menneskeleg aktivitet, hausting og bruk av landskapet. Dei fungerer som ein inngangsport til fortida i alle område, og som brikker i ei historisk forteljing. Stadnamna dannar eit grensesnitt mellom fortid og notid. Dei er òg berarar av identitet – dei gjev oss ei kjensle av å høyre til ein stad. Berre namn som er i bruk i daglegtale, lever vidare. Namnetap er òg tap av eit uerstatteleg lokalhistorisk kjeldemateriale.

2.3 Eksempler på kulturarvformidling i friluftslivet

Over stakk og stein og klopp og bru - vandringar med Naturlos Anne Kathrine Lycke, naturveileder, Stavanger Turistforening

En naturlostur er vanligvis en 2-3 timers tur i kulturlandskapet, med korte stopp og tema relatert til natur og/eller kultur. Turen har fokus på den gode historien, forståelsen for natur og kulturhistorie og natur- og kulturvern. Den er gratis og åpen for alle. Stavanger turistforening arrangerer ca 50 turer pr. år, vanligvis med 20-40 deltakere. Totalt deltok 5100 i 2008. Naturlosen er en fagperson, en ivrig amatør, eller en grunneier/bonde med god lokalkunnskap.

Kommunene, fylkeskommunen, fylkesmannen og en rekke organisasjoner samarbeider om turene. Eksempler på turer med historisk tilsnitt er generasjonstur med aktiviteter på tvers av generasjonene med bl.a. historiefortellinger fra gamle dager og formidling av menneskenes liv i fortida med utgangspunkt i tufter etter jernaldergårder.

Utviklingen fra starten i 1992 har hatt disse tendensene: fra påmelding til oppmøte, fra betalte til ubetalte naturloser, fra kunnskapsformidling til mer fokus på den gode fortellingen. Kurs for naturloser er utvidet til kurs for grønt reiseliv generelt.

Naturlosordningen har hatt en positiv smitteeffekt – natur- og kulturformidling skjer i økende grad også på turer uten naturlos. Ordningen har et klart folkehelse-aspekt.

En utfordring framover er å rekruttere nye naturloser. Videre savner en et miljø for naturveiledere og en ressursgruppe som kunne være med og tenke nytt. En ønsker også å arbeide mer med markedsføring og å øke tallet på deltakere.

LETTE DAGSTURER

908 TANG OG TÅRE PÅ TUNGENES
SØNDAG 19/4 🍷
Bli med å hente tang og tare fra fjæra. Dette skal vi lage mat av. Dampede strand-snegler og suppe står på menyen. Naturlos: Marianne Kjøst Myhre m.fl. Frammate: Tungenes fjr 13. Arr: Nyttevekstforeningen i Rogaland, Lærsopp.

421 ETTERMIDDAGSTUR TIL KROSSEN
ONS DAG 22/4 🍷
Fin ettermiddagstur i variert og fint terreng. På Krossen venter flott utsikt, 3 timer. Turleder: Karen Margrethe Røgh. Frammate: P-plas, hyttelift ved Gramsfjell 117. Arr: Strand Forsand Turlag.

909 DEN STORE SYKKELTUREN
SØNDAG 26/4 🍷
Vi prøver å få til det "umulige", nemlig å få sykle på motorveien. Utsnitt - det blir et stort sykkelarrangement på Nord løren denne dagen. Kort og lang sykkeløyde. Folg med på våre nettsider. Arr: STF.

12 www.stavanger-turistforening.no

916 NATUR OG KULTURLANDSKAP - EN VANDRING PÅ DYRSNES
SØNDAG 24/5 🍷
Vi ser på ulike naturtyper og på endringer i kulturlandskapet. Frammate: Dyrsnes naturløve ved Stokkavænet kl 14. Parkering på Stokkavænet. Arr: Stavanger Friluftssenter.

917 MED RISKAFJORD TIL NODHAGEN
SØNDAG 31/5 🍷
Fra Brevik går vi en tur gjennom skogen og opp på vakre Furekuten og videre til Nodhagen der det blir omvisning og avslapping med muligheter for å bade. De som vil, kan følge Risikafjord til Bersagel og følge veien rett til Nodhagen. Naturloser: Njål Vada og Kari Svarren. Avreise: Hommersåkk kl 10, Skagenkaien i Stavanger kl 11. Priser: Voksne kr 190/barn kr 90/fam. kr 400. Arr: STF.

445 KVELDSTUR TIL JØRMELAND
TORS DAG 4/6 🍷
Lett og fin rundtur til gården Jørmeland. 3 timer. Frammate: Langs Bjadnåbuvegen ved start til Jørmeland kl 18. Turansvarleg:

919 SJØFUGLSAFARI MED "RISKAFJORD II"
TIRSDAG 9/6 🍷
Risikafjord trakter oss rundt i Stavangers skjærgård og forteller om fuglelivet. Ca 2 timer. Husk kikert. Avgang kl 18 fra Skagenkaien. Ingen påmelding. Priser: Voksne kr 80, barn/pensjonister kr 40, fam. kr 160. Naturloser: Vegard A. Larsen og Erik Thoring. Arr: Naturvernforbundet, Miljøagentene og Stavanger kommune.

920 VANDRETUR FRA VISTE-STRANDA TIL HÅLANDSVATNET
ONS DAG 10/6 🍷
Fra Viste går vi på turveien mot sør. Historier fra gammel og ny tid. Goa skibred, kjerringhidleren, Randaberg elektrisitet-sverk. Turen slutter ved grill-lavvoen ved speledehytta. Ta med grillmat! Naturlos: Hallids Jastun. Frammate: P-plas ved Viste-stranda kl 19. Arr: Randaberg kommune og Randaberg Historielag.

921 VILLBLONSTENES DAG PÅ YTRABERGET
SØNDAG 14/6 🍷

922 BLOMSTERTUR TIL YTRABERGET PÅ SØRNES I SOLA KOMMUNE
SØNDAG 14/6 🍷
Blomstertur til Yraberg på Sørnæs i Sola kommune. Frammate: P-plassen på Yraberg kl 13. Ca. 2 timer. Naturloser: Inger Marie Paulsen og Osaute Slaattebræk (mob 90658136). Arr: Botanisk Forening.

923 LIVET I STORE STOKKAVATN
SØNDAG 14/6 🍷
Vi ser på planter, insekter og fisk som lever i Stokkavænet. Frammate: Dyrsnes naturløve ved Stokkavænet kl 14. Arr: Stavanger Friluftssenter.

926 ST. HANS FEIRING PÅ NODHAGEN
TIRSDAG 23/6 🍷
I hva kan være koseligere enn å feire St. Hans aften med bål i strandkanten og utsikt mot Lysefjorden? Frammate: P-plassen på Nodhagen, Bersagel kl 18. Ta med mat og drikk. Arr: Nodhagens venner og STF.

927 FISKETUR OG STRANDHOGG MED "RISKAFJORD II"
SØNDAG 28/6 🍷
Turen går til fiskelasjer i Bjørdalen utenfor Bru. Vi gjør deretter strandhogg på Langøy med grill og fangst. Dykkere går i sjøen for finne dyr og planter. Kort forbruk i rossinghytta nord på øya. Naturloser: Siri Oddegaard og Randi Olden. Avgang fra Hommersåkk kl 10, fra Skagenkaien kl 11. Priser: Voksne kr 190/barn kr 90/fam. kr 400. Arr: Naturvernforbundet, Miljøagentene og Olden Artiving.

www.stavanger-turistforening.no 13

Fra turprogrammet 2009

Med saltvann i håret og tærne i tangen - Kystleden

Bente Godheim Eikaas, fagsjef Kystled Oslofjorden, Oslofjordens Friluftsråd

Kystled er et samarbeid mellom Den Norske Turistforening, Forbundet Kysten og Friluftsrådernes Landsforbund, og ble etablert i 1996. Totalt er det etablert omkring 10 kystleder med 50 overnattingssteder. I tilretteleggingen inngår 50 båter og 300 km kyststier. Kystledene har årlig ca 20 000 overnattinger.

Kystled Oslofjorden er et nettverk av overnattingssteder for allmennheten i Oslofjordens skjærgård. Her kan en oppleve skjærgården med robåt, seilbåt eller kajakk, eller ferdes til forts langs kyststien. Kystleden formidler kystkulturhistorie gjennom opplevelser ute. Arbeidet med kystleden innebærer ny bruk av kommunale og statlige bygninger, for eksempel fyrstasjoner og forsvarets bygninger, og dermed sikring av disse som kulturminner.

I Kystled Oslofjorden inngår 31 gamle bygninger av ulik type (båthus, hus for fiskerfamilie, offisersbolig på festningsverk, fyr, tåkeklokke osv.) Kulturarven formidles til brukerne gjennom det å få bo på stedet, organiserte aktiviteter, informasjonshefter og plakater. På Fyrsteilene (Nesodden) formidles både kunst og kulturminner. En kunstner kombinerer tilsyn og kunstundervisning og her er kunstnerbolig, kystledhytte og båthus.

Robåter inngår i leien når en leier en kystledhytte - både med tanke på fysisk aktivitet og for å bidra til å opprettholde rotradisjonen. På grunn av hard bruk er det mest plastbåter, men trebåter forekommer, eksempelvis en strandebarmer fra Hardanger fartøyvernssenter. Padling er også populært, og det er en flott opplevelse å padle fra kystledhytte til kystledhytte.

Det er store utfordringer knyttet til kystanlegg i dårlig stand. Etter at fyrene ble automatisert er det brukt lite ressurser på vedlikehold. Torbjørnskjær fyr på Hvaler er et eksempel, der vedlikeholdsetterslepet er estimert til kr 15-20 mill. Oslofjordens Friluftsråd kan ikke påta seg en så omfattende rehabilitering, og ønsker at flere kan gå sammen om slike utfordringer.

Til venstre: Fredete Homlungen fyr på Hvaler. Foto: Bente Godheim Eikaas.

Til høyre: Fyrsteilene, Nesodden. Foto: Oslofjordens Friluftsråds arkiv

Gode opplevelser med kart i lomma - Turkart Østfold *Vidar Asheim, førstekonsulent, Fylkesmannen i Østfold*

Turkart Østfold er et samarbeid mellom Statens kartverk, fylkesmannen, fylkeskommunen og kommunene. Partene er representert i en styringsgruppe med ansvar for framdrift, faglig utvikling og økonomi. Partene har inngått en forvaltningsavtale om geodata (kartbase og stibase), et trykt kart og en digital utgave på internett www.turkart.no. Nettutgaven har zoom/detaljerte kart, flyfoto, flere opplevelsespunkter, mer informasjon og bilder, og mulighet til å skrive ut egne kart.

I starten (2005) bidro kommunene med 1 krone pr innbygger, fylkeskommunen med spillemidler og fylkesmannen med statlige friluftsmidler, i alt kr 713 000. Nå betaler partene samlet kr 100 000 årlig til drift og vedlikehold.

Referansegruppa omfatter viktige brukergrupper i Østfold: folkehelseprogram, forum for natur og friluftsliv, orienteringskrets, idrettskrets, historielag, bondelag og regionvegkontor.

Turkartet legger hovedvekt på tilgjengelighet og opplevelse. Så godt som alle merka og umerka stier er tatt med. Opplevelsespunktene er inndelt i ulike kategorier, og de fleste dreier seg om et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer. Fra steinalderboplasser og bygdeborger til steinbrudd, Milorgsteder og herregårder. Også immaterielle kulturminner er inkludert, jf. kategorien ”Mystikk”.

I forbindelse med forvaltningsreformen blir det videre ansvaret for turkartet overført fra fylkesmannen til fylkeskommunen fra 1.1.2010.

Foto: Vidar Asheim

**”Lev 5 dager på en øde fjellgård i sommer” -
opplevelser for ungdom på Bredek fjellgård
Knut Berntsen, daglig leder Polarsirkelen friluftsråd**

Bredek fjellgård ligger i Rana kommune i Svartisen-Saltfjellet nasjonalpark. Gården er 180 år gammel og ble nedlagt for snart 50 år siden. Den består av fem bygninger og 30 dekar innmark og er i dag museum. Tre nabogårder er like gamle. Gården er veiløs og kan nås til fots, 1 ½ time fra E6. *Bredek 2009* var et samarbeid mellom Statskog, Nordland nasjonalparksenter, Polarsirkelen friluftsråd, kommunen og Helgeland museum, med økonomisk støtte fra Kulturminneåret 2009, fylkeskommunen og FL.

Tilbudet til ungdomsskoleelevene er følgende: deltakerne skal drive gården i fem døgn slik de gjorde det for 100 år siden. Elevene skal løse dags- og ukeoppdrag, takle overraskelser og bo sammen med 13 andre i lavvo, uten strøm, internett og mobil.

Informasjon om tilbudet går ut via skolene, det er ingen annonsering. Sju jenter og sju gutter fra sju kommuner får delta, etter søknad. Egenandelen er på kr 1000. Det var henholdsvis 84 og 54 søkere i 2008 og 2009.

Det er geiter, lam, kaniner, høns og hund på gården. En har fokus på ”å lære gjennom å gjøre” - blant annet tilberedning av tradisjonsmat, slått og annet gårdsarbeid. Lokale tradisjonsbærere bistår. I aktivitetene inngår ”tidsreiser”: byttehandel med handelsmannen, besøk hos fattigfolket og nattlig fottur til nabogården Stormdalsgården. Lek, læring, formidling og utvikling av vennskap vektlegges. Oppholdet formidles til lokalpressen og barna formidler opplevelsene på sin skole.

Trivsel mellom folk og dyr i gammelt bygningsmiljø. Foto: Knut Berntsen

Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: Årets friluftslivskommune **Lasse Heimdal, generalsekretær, FRIFO**

FRIFO – Friluftslivets fellesorganisasjon - ble stiftet i 1989 og er paraplyorganisasjon for 13 medlemsorganisasjoner med over ½ million medlemskap. FRIFOs bidrag i Kulturminneåret 2009 var å få økt oppmerksomhet omkring friluftsliv og kulturminner i kåringen av årets friluftslivskommune. Alle landets kommuner ble invitert med. En ønsket fokus på planer, tiltak og ressurser. Kommunene svarte på spørreskjema om blant annet:

- Er friluftslivet et prioritert satsingsområde i kommunen?
- Er kommunen engasjert i Kulturminneåret 2009?
- Hvor mye (penger, årsverk) vil kommunen bruke på tilrettelegging/stimulering til a) friluftsliv b) kulturminner med opplevelsverdi for friluftslivet?
- Hva sier kommunens styringsdokumenter om friluftsliv/kulturminner med opplevelsverdier for friluftslivet?
- Blir kulturminner og kulturmiljøer integrert og benyttet i kommunens arbeid med friluftsliv?
- Støtter kommunen a) friluftslivorganisasjoner b) kulturvernorganisasjoner?
- Finnes fast møteplass/samarbeidsforum mellom friluftsliv- og/eller kulturvernorganisasjonene?
- Hva gjør kommunen for å synliggjøre friluftslivet og kulturminner, som turkart, nettside eller annen informasjon?

Det innsamlete materialet gir en nyttig lokal oversikt. I juryen sitter Øystein Dahle fra FRIFO, Janne Sollie fra DN, Jan Solberg fra Norges kulturvernforbund og May-Britt Nordli fra KS.

26 kommuner deltok og på konferansen Forskning i friluft 2009 i Oslo 24. november ble prisen tildelt Sandefjord kommune etter en finale mot Asker og Rauma kommuner.

Foto: Hans Erik Lerkelund.

Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: Kulturminneløyper Anne Mari Aamelfot Hjelle, assisterende generalsekretær, DNT

Statskog, DNT og Norges Fjellstyresamband ønsket å samarbeide om markeringen av Kulturminneåret 2009. De tok utgangspunkt i det som var felles for alle: T-merkete ruter i statsallmenning. En ønsket å nå mange, derfor tok en utgangspunkt i stier som allerede har mange brukere. Tre satsingsområder ble utpekt: Galdhøpiggen, Besseggen og Rallarvegen.

Organisasjonene betrakter dette som en start på et videre arbeid for å bidra til å ivareta historie og historier og berike folks turopplevelser.

KULTURMINNER PÅ TUREN

GALDHØPIGGEN

var Axel Arbo i 1855.

Utsynet dekker ca. 35 000 km² (Gauvatoppen ca. 50 000 km²). To topphytter, tilhørende henholdsvis Juvasshytta og Spiterstulen, er blåst ned i årenes løp. Den nåværende seieringshytta er reist av eierne av Juvasshytta.

Navnet Galdhøpiggen er et såkalt sekundærnavn. Gald – vei over bratt fjellside. En slik bratt vei har gitt navnet til gårdene Galde i Beverdalen, det store fjellet øst for dalen har fått navnet Galdhø, og høyeste toppen er blitt Galdhøpiggen.

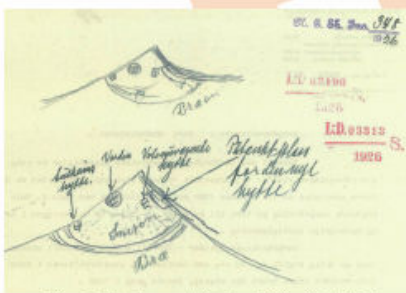

Spiterstulen, gammel turiststøt
Allerede før Jotunheimen ble «oppdaget» av studentene Keilhau og Bøeck i 1820, var det ferdsel gjennom Viddalen mellom Gudbrandsdalen og Valdres, og ferdafolk overnattet på Spiterstulen. En turist som overnattet på Spiterstulen i 1823, skrev at han «på denne seieren fikk godt stoll». Steinar Sulheim satte opp et tilbygg for ferdefolk og jegere i 1836. I 1844 lå professor B. M. Keilhau på Spiterstulen med noen studenter. De gjorde forsøk på bestigning av Galdhøpiggen, men måtte vende på toppen nedenfor piggen, som etter dette fikk navnet Keilhaus topp.

Imponerende isformasjoner i Svellnosbreen
Mange entusiastiske brevandrer har fått sin første breerfaring på Svellnosbreen under sørveggen av Galdhøpiggen. Fra 1949 har færerne på Spiterstulen ledsaget tusenvis av turister i det oppsprukne brefellet.

To konkurranter
Galdhøpiggen og Glittertinden har vekselvis vært Norges høyeste fjell, for Glittertinden har breen vært medregnet. Ifølge kartene i målestokk 1:50 000 er Glittertind 2472 moh., 3 m høyere enn Galdhøpiggen. Høyden vil variere noe fra år til år alt etter brens tykkelse, høyden for fast fjell er 2452 moh. Galdhøpiggen holder stand med 2469 moh., toppen er snøfri om sommeren.

Galdhøpiggen ble besteg første gang i 1850 av læreren i Lom, J. Arnesen, kirkesangeren J. Flaaten og Steinar Sulheim. Det var Sulheim som fikk ideen, han hadde «vondt for bringa», det skulle være sunt å gå i motbakke. Første turist på toppen

Slik så Galdhøpiggen ut i offentlig saksbehandling i 1926

Norsk Fjellmuseum
Et besøk på Norsk Fjellmuseum i Lom er en fin start på fjellturen. Museet gir en oversikt over både naturgrunlaget og folks bruk av Jotunheimen opp gjennom historien. DNT har samlet en del støytr og dokumentasjon fra fotarismens og formingens historie, og dette inngår i museets samlinger. I utstillingene er det lagt stor vekt på å vise samspillet både i naturen og mellom mennesker og natur.

Statsallmenningene - med tilbud til alle!
Galdhøpiggen ligger i Leir- og Beverdalen statsallmenning. Mange store, sammenhengende fjellområder i Sør-Norge er statsallmenning - til sammen 27 mill. daa. Statsallmenningene har dype historiske røtter og er beskrevet i de første skrevne lovene i Norge. Disse områdene ble - og blir enda i dag - benyttet felles. Gardsbruk som har brukt områdene fra gammelt av har rett til beite, seter, m.m. mens hele landets befolkning har rettigheter til jakt og fiske. Fjellstyrene har ansvar for forvaltning og administrasjon av disse rettighetene, mens Statskog SF er grunneier. Både Statskog SF og fjellstyrene driver omfattende tilrettelegging for allmennhetens bruk av statsallmenningene. Mye av DNTs aktiviteter foregår i statsallmenning. Fjellstyrenes og Statskog SFs tilbud er tilgjengelig på www.inatur.no. Tips om turer og turrått på gode kartutsnitt får du på turportalen www.godtur.no

Vi samarbeider for å gjøre turen så opplevelsesrik som mulig.

 www.fjellstyra.no www.turistforeningen.no www.statskog.no

Informasjonsark om Galdhøpiggen med omgivelser og statsallmenningene – historie og dagens situasjon

Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: Rydd et kulturminne *Inger-Lise Skarstein, styreleder, Norsk Kulturarv*

Norsk Kulturarv er en landsomfattende stiftelse, opprettet i 1993, som vektlegger praktisk kulturminnevern og bærekraftig bruk av kulturarven. Stiftelsen arbeider i forhold til medlemmer, reiseliv (kvalitetsmerket *Olavsrosa* og veiboka *Veiviseren*), informasjon (magasin og nettsted), prosjekter, nasjonal kulturlandskapspris (med Landbruks- og matdepartementet), kommunesamarbeid og aksjonene *Ta et tak* og *Rydd et kulturminne*.

Gjennom *Rydd et kulturminne* formidles kunnskap og opplevelse til barn og unge gjennom aktiv bruk av kulturarven i nærmiljøet - rydding, skilting, restaurering eller vedlikehold et kulturminne. Prosjekter kan f.eks. omfatte gjengrodd innmark, et teknisk anlegg fra forrige århundre eller en gravhaug fra bronsealderen. Aksjonen gir elevene en unik mulighet til å bli bedre kjent med sin lokalhistorie.

Aksjonen ble arrangert i 2005, 2007 og 2009. For innsatsen får hver deltakergruppe et stipend på kr 3000, gjennom bidrag fra Sparebankstiftelsen DnB NOR, som hvert år har gitt 1 million kroner til aksjonen. Aksjonen er populær og deltakernes innsats gir en merkbar effekt i det lokale kulturlandskapet. Skolene er sentrale, men også historielag, grendelag og andre organisasjoner er involvert. I løpet av de tre årene har nærmere 20 000 elever vært engasjert, og 160 000 dugnadstimer er nedlagt.

Markabygda Montessoriskole, Nord-Trøndelag

Steigenskolen, Nordland

Tokke skule, Telemark

Eidsdal skule, Møre og Romsdal

2.4 Friluftslivets landskap

Friluftslivets landskap i endring – en billedserie

Oskar Puschmann, seniorrådgiver, Norsk institutt for Skog og landskap

Oskar Puschmann er landskapsgeograf og arbeider særlig med å synliggjøre landskapsendringer ved hjelp av fotografier. Han viste mangfoldet i friluftslivets landskap – fra badestranda til fjelltoppene, fra rasteplassen til setervollen osv. Gjengroingen av landskapet som følge av endring eller opphør av jordbruksdrift påvirker også friluftslivets landskap. Store deler av dette landskapet har vært i bruk tidligere, enten som innmark eller utmark. Mellom 2001 og 2006 ble antall bruk i Norge redusert med ¼. I Nord-Norge er utviklingen enda mer dramatisk. Mange steder er det nå bare en bonde igjen, med stor avstand til nærmeste aktive nabo. Konsekvensene når også disse siste legger ned, vil bli svært store.

Gjengroingen preger hele landet – fra skjærgårdens kyst- og holmelandskap til skog-, dal og fjellbygder. Også mye innmark brakklegges som følge av både marginalisering og nedlegging. Konsekvensene for friluftslivet er blant annet at utsyn og historiske sammenhenger i landskapet – og dermed mye av landskapsopplevelsen - går tapt.

Det tettstedsnære jordbrukslandskapet brukes av mange. Friluftslivet svekkes når gamle ferdelsårer fjernes. Bildene til venstre er fra Asper i Spydeberg, Østfold, i 1996 og 2008. Foto: Oskar Puschmann. Tidligere inn- og utmarksbruk bidro til å framheve naturformer og kulturelementer. Til høyre ser vi Kjerringsteinen i Tuddal, Hjartdal i Telemark, fotografert i 1931 og i 2008. Vi ser at opphør av beiting og vedhogst med påfølgende gjengroing påvirker friluftslivsoopplevelsen, i dette tilfellet har den gamle sagnsteinen "forsvunnet" som landskapselement. Foto: A. B. Wilse © Norsk Folkemuseum og Oskar Puschmann.

Fotoutstillingen *Tilbakeblikk – norske landskap i endring* inneholder gjenfotograferte motiver med et tidsspenn fra alt mellom 2 til 125 år og viser landskapsendringer på ulike steder i Norge. Utstillingen har vandret landet rundt siden 2005, og det er fortsatt stor interesse for å

vise den. Det er også opprettet en egen nettside for noen av gjenfotograferingene – se www.tilbakeblikk.no. I foredraget viste Puschmann mange bildepar som synliggjorde utviklingen i ulike deler av friluftslivets landskap. Her vises noen eksempler.

Landskap som tidligere var arena for arbeid, brukes i dag til rekreasjon. Her ser vi Bjørnevatnet, Valle i Setesdal, mens seterdrifta pågikk for fullt i 1918 og samme sted i 2005 - friluftsfolket har overtatt og setervollen ligger brakk. Foto: A. B. Wilse © Norsk Folkemuseum og Oskar Puschmann.

2.5 Sammenhengen natur-kultur-friluftsliv. Eksempler og samarbeidsrelasjoner

Helhetlige grep på forvaltningen regionalt – eksempler fra arbeidet med verdiskaping knyttet til naturarv og kulturarv - Pilegrimsleden og andre prosjekter

Dagfinn Claudius, fylkeskonservator, Oppland fylkekommune (med bistand fra Kari Møyner, tidl. Oppland fylkekommune, nå kulturvernkonsulent, Gran kommune)

Claudius har bakgrunn fra over 20 år i miljøvern avdelingen hos fylkemannen i Oppland, og har de siste 6 år vært fylkeskonservator. Oppland fylkekommune bruker i økende grad kulturarv som utgangspunkt for regional utvikling. Oppland er et fjell- og utmarksfylke der det er nærliggende å se natur og kultur i sammenheng i friluftslivet. Fylkeskommunen har gjennomført et prosjekt med *Skilting og skjøtsel av kulturminner i Oppland* (2003), for å ta vare på, vise fram og formidle kunnskap om kulturminner. Skjøtselsavtaler er inngått mellom fylkeskommunen og kommuner (samt Valdres natur- og kulturpark) – ikke med lag og organisasjoner, som i lengden er ustabile avtaleparter, avhengige av ildsjeler. En har merket at denne tilretteleggingen har ført til økende friluftsliv og ferdsel. Fylkeskommunen samarbeider også med reiselivet, og har vært aktivt engasjert i utviklingen av *Pilegrimsledene* siden 1990-tallet. De seineste årene har *Pilegrimsledene* vært pilot i *Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet* (2006-2010). Nå etableres regionale pilegrimskontorer, bl.a. her på Gran.

Fagenhet for kulturvern har hatt en bevisst satsing på utviklingsrettede tiltak (blant annet gjennom en kreativ fylkesarkeolog) og fått gjennomslag for dette i fylkeskommunen. Denne kulturminnesatsingen har blitt budsjettvinner – den har resultert i verdiskapingspiloter og flere andre store prosjekter. I Fagenhet for kulturvern jobber fem personer (faste og prosjektbaserte stillinger) bare med publikums- og utviklingsretta oppgaver - temmelig enestående i regional kulturminneforvaltning. En regner med at disse prosjektene også vil få virkninger for friluftslivet.

Erfaringene fra Pilegrimsledene har dannet mønster for arbeid med andre gamle veier, både når det gjelder konkret sikring og forankring i arealplanlegging, bl.a. regionale planstrategier. Fylkeskommunen i Oppland tok initiativ til og utførte arbeidet med håndboka *Gamle veier og veifar* (DN 1994). I seinere tid har en bl.a. to konkrete samarbeidsprosjekter:

- Kongeveien over Filefjell - med Statens vegvesen, Sogn og Fjordane fylkeskommune, kommunene og Valdres natur- og kulturpark
- Den gamle varderekka over Sognefjellet som opplevelsesvei - med Lom og Luster kommuners turistkontor og Norsk vegmuseum

Verdiskapingspiloten *Valdres og Nord-Gudbrandsdalen* inneholder to regionale prosjekter. I Valdres er det etablert en regional natur- og kulturpark og vekten er særlig lagt på å opprettholde seterbruket som en sterkt og autentisk driftsform. Støls- og gardsturismen har økt. Tilrettelegging for friluftsliv og ferdsel inngår. Blant annet ligger det godt til rette for sykling på seterveiene i stølsviddeområdet. I Nord-Gudbrandsdalen er hovedfokus freda og verneverdige bygninger som ressurs for verdiskaping. Dette er også et delprosjekt i *Nasjonalparkriket* som startet opp i 2004. Visjonen for Nasjonalparkriket er å utvikle Nord-Gudbrandsdalen til Nord-Europas ledende nasjonalparkregion. Tilrettelegging av Ulvestigen med godt bevart ulvegrav som del av *Nasjonalparkruta* (gjennom fire nasjonalparker), er eksempel på et konkret friluftslivstiltak i natur- og kulturmiljø.

Klimapark 2469 kom i stand etter de mange unike arkeologiske funnene (bl.a. Norges eldste sko fra bronsealderen og mange skremmepinner og piler fra jernalderen) som kom til syne ved smelting av breer i fjellheimen i Oppland. Prosjektet har som målsetning å formidle ny klimahistorisk kunnskap til barn og unge så vel som allment interesserte. Det har egen nettside, arrangerer bl.a. klimacamp for ungdom og formidler hva som skjer med klimaet og sammenhenger mellom natur og kultur i et langtidsperspektiv. I tilknytning til dette deltar fylkekommunen også i et EU-støttet ”demokratiprojekt” om klima med utveksling mellom norsk og polsk ungdom. Samarbeidspartene er bl.a. Natur og Ungdom og *Nasjonsparkriket*. Ungdommene bor i telt og driver uteaktivitet i høgalpint miljø

Hvordan få til samarbeidsrelasjoner? Claudius understreker at det å forankre bredt har vært et hovedanliggende, for eksempel vegvesenet (gamle veier) og skoleverket - folkehelse/idrettssektoren (klimapark). De vektlegger samarbeid med frivillige organisasjoner (Rotary, Natur og ungdom, historielag osv.). De etablerer samarbeids- og partnerskapsavtaler.

Hvordan få gjennomslag for bruk av regionale utviklingsmidler til kulturminnerelaterte tema? Claudius vektla politisk komitéarbeid og betydningen av å ha en handlingsplan for kulturminnevern. Fordelen med store prosjekter er at de delfinansieres av flere parter (jf samarbeidsrelasjoner).

I diskusjonen etter Claudius’ innlegg oppfordret flere til at det offentlige må ta et større ansvar for felles retningslinjer for skilting.

Friluftsliv, landskap og kulturmiljø - Nordsjøløypa og Folgefønnhalvøya **Nils Georg Brekke, professor i arkitektur og kulturlandskap, Bergen Arkitektskole**

Brekke har i mange år vært fylkeskonservator i Hordaland, og var initiativtaker og direktør for *Kulturlandskapsenteret* i Hordaland, og var med på å ta initiativet til *Nordsjøløypa*. Han var initiativtaker til og hovedredaktør for *Kulturhistorisk vegbok for Hordaland* (1993), medredaktør for *Naturhistorisk vegbok for Hordaland* (2004), og hovedredaktør for boka *Folgefonna og fjordbygdene* (2008).

Brekke minnet innledningsvis om at skilting bør gjøres med forsiktighet: ikke sett opp for mange skilt i landskapet! Unngå store opplysningsskilt – sats heller på publikasjoner, internett, Facebook, mobiltelefon... Fysiske skilt bør begrenses til veivisere i landskapet.

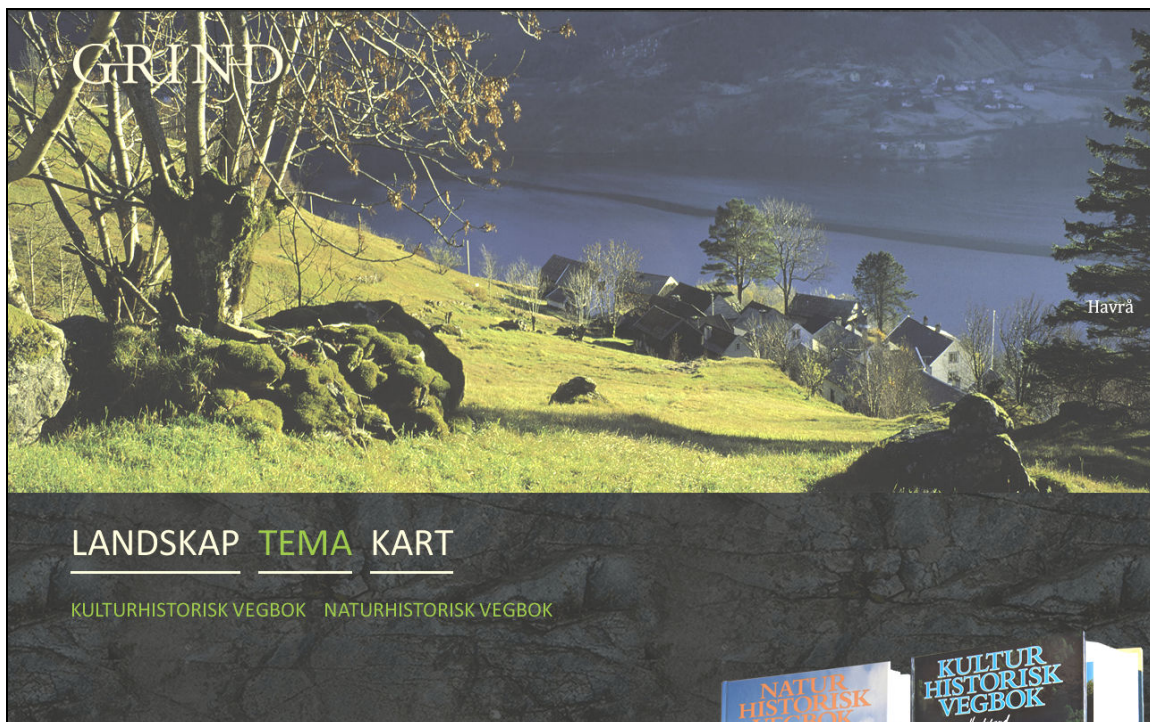
I forbindelse med formidlingen i *Kulturhistorisk vegbok* framhevet Brekke stedsnavn som veldig sentrale – de gir en dâm av poesi over landskapet. Stedsnavn er landskapstolkere og -veivisere. Slagstad tok opp det endrete syn på landskapet som kom på 1800-tallet. Brekke vektlegger at ulike grupper mennesker har ulikt forhold til landskapet og dets ressurser – for eksempel ”nikkersadelen”, grunneiere og ”grilldressfolket”.

Nordsjøløypa – North Sea Trail - er et nettverk av vandreruter i landene rundt Nordsjøen. Her kombineres friluftsliv, kunnskap, ny bruk og overnatting. Til sammen er det opparbeidet mer enn 5 500 km vandringsveier. I Norge er 6 fylker med. Ved bruk av gamle sjøveier, stier og ferdselsårer utforskes og gjenoppdages det kulturhistoriske innholdet landskapet – ”på sporet av den tapte tid”. Nordsjøløypa ble etablert i 2000, og er delvis finansiert av EUs *Interreg IIc/IIIb Nordsjøprogram*. En rekke nye og tidligere eksisterende turveier langs Nordsjøkysten inngår i nettverket av stier – ”the many faces of the North Sea”. Besøkerne skal oppdage det som kjennetegner hvert av landskapene og historien, det som skiller dem fra hverandre og det

som gir dem en felles Nordsjøkultur. Et viktig mål er å forbedre tilgangen til mange kulturminner slik at turistnæringene kan tilføres ekstra verdi til opplevelsen av løypa, som stadig er under utvikling. Artikler om kulturmiljøer rundt Nordsjøen ligger på www.northseatrail.org.

Det er viktig å kunne koble sammen ulike nettverk, som naturlos og kystled. Brekke har selv vært drivkraften bak www.grind.no – et nettsted for tilgjengeliggjøring av kulturhistorie på nett i Hordaland. Prosjektet gjennomføres av Universitetet i Bergen (UiB) og Hordaland fylkeskommune og støttes av StatoilHydro, Gjensidige og Sparebanken Vest. Grind.no er ein del av UiB sin satsing på forskingsformidling. I første omgang er vegbøkene lagt inn. Fra vegbokartiklene vil det bli koplinger til andre digitale baser og arkiver. En viktig målgruppe for Grind.no er den videregående skolen.

Fra nettstedet Grind.no

Selvfølge lokalt – utfordring sentralt? Kritiske faktorer og mulige løsninger

Morten Dåsnes, daglig leder, Friluftsrådernes Landsforbund

Dåsnes startet med fire bokser:

Naturvern	Friluftsliv	Kulturminnevern	Idrett
-----------	-------------	-----------------	--------

Vi sorterer sektorer i bokser for å håndtere den kompliserte helheten. Oppstykkingen fører imidlertid til manglende helhet, og ressursene – både penger og personer – fragmenteres. Er dette problemet størst nasjonalt? Jo større enheter, jo større problem med å se sammenhenger. Vi leter etter en balanse mellom det å fange helhet og likevel ha en struktur med en ansvarsfordeling. Budsjetter og arbeidsplaner kan forsterke oppdelingen og føre til konkurranse om ressurser.

Det å tenke og fremme samarbeid er i høy grad et ledelsesansvar. Felles mål og verdigrunnlag er viktig for et vel fungerende samarbeid. Dette er i høy grad til stede på denne samarbeidsarenaen! Likeverd i samarbeidet er viktig. Sektorene kan være ulike – men det er viktig ikke å se ned på hverandre. De praktiske friluftsfolkene føler av og til at de universitetsutdanna natur- og kulturfolkene er ”overlegne”.

Samarbeid må føles meningsfylt, en må oppnå noe – for eksempel vinne saker sammen. Det er viktig å etablere møteplasser nasjonalt, og å etablere konkrete prosjekter dersom samarbeidet friluftsliv-kulturarv skal lykkes. Nettinformasjon - turportaler med kulturminneinformasjon er et godt tiltak. Naturlos i alle fylker!

Skilting til og informasjon i og om friluftslivsområder, herunder områder med interessante kulturminner, er ofte mangelfull. DN utga i 1991 DN-håndbok 2: *Ute-informasjon i naturvern-, friluftslivs- og kulturminneområder*. Det kan være aktuelt å gjennomgå og revidere den.

Fra Oscarsborg ved Drøbak i Frogn kommune. Foto: Elisabet Haveraen

Hvordan oppnå en mer helhetlig forvaltning?

Espen Koksvik og Elisabet Haveraaen, seniorrådgivere, Miljøverndepartementet

Haveraaen arbeider i Avdeling for kulturminneforvaltning og synes det er uheldig at friluftsliv i så stor grad blir koblet til natur. "Natur" forbindes i stor grad med "grønne" områder uten spor av mennesker og deres bruk av landskapet. Er friluftslivet bedre utenfor byer/tettbygde strøk? Friluftsliv blir ikke nødvendigvis bedre jo grønnere et område er. Det er bare snakk om ulike opplevelser – Akerselva som friluftsområde kan være vel så viktig som Rondane. Friluftslivet blir fattigere uten kulturarven. Som andre har nevnt: vi sier "natur" og mener noe mer.

Hva er felles for friluftslivsfeltet og kulturmiljøfeltet? De ligger begge i den "snille" enden av miljøskaalen - de utgjør et positivt miljøbidrag i motsetning til andre deler av miljøvernarbeidet som søppel, støy, ojeutslipp osv. Samtidig havner både friluftsliv og kulturmiljøfeltet fort i skyggen av de andre store miljøutfordringene som klima, energi og biologisk mangfold. På den måten blir både friluftsliv og kulturmiljø usynlig.

Både friluftsliv og kulturmiljø gir ofte et sterkt lokalt engasjement og bidrar med positive drivkrefter. Eksempler på dette er en rekke lokalhistoriske vandringer, naturlos, natur- og kulturstier osv. rundt omkring i landet. Friluftsliv og kulturmiljø er ofte gjenstand for velvilje og positive holdninger og har få konflikter, jf FRIFO sin spørreundersøkelse (Dagsavisen 01.09.09) der nesten alle stortingskandidatene ville fremme friluftslivet. Friluftsliv og kulturmiljø har en arealmessig utstrekning og er avhengig av at arealbruken er edruelig. Sammenfallende interesser kan skape nyttige allianser, for eksempel i strandsonen, ifht hytteutbygging og golfbaner og tilgjengelighet til utmark.

Hvorfor er det da ikke et mer systematisk samarbeid? Dette er overmodent som tema og samarbeidsområde, jf alle innleggene på seminaret. Det er mye å bygge på av eksisterende samarbeid - hvorfor er det da ikke mer av dette?

- Er det en alles kamp mot alle for å få tak i hardt tiltrengte midler og oppmerksomhet i en presset ressursituasjon?
- Makter ikke de frivillige organisasjonene å spre innsatsen på et bredere felt enn det som er absolutt nødvendig og som er deres kjernevirksomhet? Gjelder dette også forvaltningen?
- Har organisasjonene for smale formålsparagrafer eller interesseområder?
- Er det slik at vi blir målt på hva som er vår kjernevirksomhet, våre resultatområder og ikke på hvor gode vi er på å samarbeide på tvers?
- Er kulturene for forskjellig?
- Er det for krevende å samarbeide på tvers av forvaltningsstrukturer, nivåer og mellom ulike fag? Tar det for mye tid?
- Når ansvaret for friluftslivsfeltet flyttes fra fylkesmannen og til fylkeskommunen, vil det lette det framtidige samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen og friluftslivssektoren? Målet må være å få til varige allianser.

Koksvik, fra Avdeling for naturforvaltning, minnet om målsettingene med dette samarbeidsseminaret:

1. Bygge en plattform for framtidig samarbeid (underforstått styrket) mellom kulturminne- og friluftslivsfeltet.
2. Legge grunnlag for vedvarende samarbeid både innen forvaltningen og mellom forvaltningen og de frivillige kreftene.

3. Videre har det vært en særskilt hensikt å berede grunnen for en vellykket regionalreform der friluftslivet nå flyttes over til fylkeskommunen og får felles ledelse og tilhørighet med bl.a. kulturminnevernet, kulturlivet/idretten og folkehelsearbeidet.

Koksvik understreket at dette slett ikke er starten på en pionerprosess, men snarere en vitalisering av samarbeidet for å ta ut større ”vinn-vinn-effekter” på lengre sikt. Han sluttet seg til Janne Sollies beskrivelse av de to feltene som ”miljøvernets smilerynker”. Begge er gode å ty til når departementet eller statsråden er ute i hardt vær og det er behov for fokus på positive miljøresultater og ikke minst miljøgoder.

Aktuelle temaer for diskusjon videre er: felles verdigrunnlag, arbeidsformer og samarbeidsformer, ressursbruk/spleiselag, læring/erfaringsutveksling, standarder/begrepsapparat/definisjoner, alliansebygging, felles prosjekter og arenaer, virkemiddelbruk og -utvikling, policyutvikling, infosamordning, oppsyn med mer.

Seminaret har vist et imponerende knippe gode samarbeidsprosjekter lokalt og regionalt. Koksvik mener en kan vise til gode resultater av samarbeid også på statlig nivå: Friluftslivsmeldingen og Kulturminnemeldingen ble begge til gjennom god dialog og utveksling av innspill og tanker. Kulturminneårene og Friluftslivsårene (særlig 2005 og 2009) har raust delt erfaringer og samkjørt sin ”timing” for å være til felles nytte og ikke i konkurranse om oppmerksomheten. Hva med et felles år i 2014 (200 år etter Riksforsamlingen)? Videre har en delt erfaringer med verdiskapingsprogram og finansieringsløsninger/fond, og med organisering av den frivillige innsatsen. En har til og med delt/utvekslet medarbeidere fram og tilbake og vært samlet i en avdeling i MD en tid.

Koksvik delte Haveraaens betraktninger helt og fullt. Han tilføyde også:

- Spørsmålet er om vi to (Haveraaen og Koksvik) er representative for kulturen i hver sin avdeling – eller tilslører det gode samarbeidsklimaet på personplan at det finnes noen utfordringer på avdelings- og systemnivå?
- God dialog, tillit, likeverd og gode samarbeidsrelasjoner må spille sammen og være tids- og personuavhengig. Det må være en sentral del av verdigrunnlaget og kulturen i de involverte organisasjonene (MD-N, MD-K, RA og DN).
- Sist, men ikke minst, må likeverd, samarbeid og fokus på felles mål og resultater være godt forankret i ledelsen i alle ledd og langt framme i deres bevissthet.

Maridalen med ruinen av Margaretakirken fra 1200-tallet. Foto: Elisabet Haveraaen

2.6 Gruppesamtaler

Gruppene tok utgangspunkt i følgende spørsmål:

1. *Hvordan kan samarbeidet mellom aktørene innenfor friluftsliv-kulturarv bli bedre (for eksempel knyttet til møtearenaer og samarbeidsrutiner, prosjektideer, formidlingsmåter, finansieringsmodeller, felles forskning). Hvilke tiltak er viktigst?*
2. *Er det noen flaskehalser for samarbeid mellom de to områdene? (Innen forvaltningen, mellom forvaltningen og de frivillige organisasjonene eller mellom de frivillige)*

Noen momenter fra innspillene i plenum etter gruppesamtalene:

- Det er dårlige kår for tverrfaglig forskning, mottaksapparatet i forskningsmiljøene er ikke innstilt på dette. Det oppfordres til tverrfaglig forskning, men i gjennomføringen møter man problemer. Metodene er ulike, man klarer ikke å lage felles rapporter. Det blir flerfaglig, ikke tverrfaglig.
- Det er behov for regelmessige ”slektstreff” SNO-RA-DN-(SFT), samt tilsvarende på regionalt nivå.
- *Forum for natur og friluftsliv* i hvert fylke bør benyttes som samarbeidsarena.
- Det ligger store muligheter i at friluftslivet flyttes til fylkeskommunen nær kulturminneforvaltningen – nær lokalisering betyr mye.
- FRIFO og Kulturvernforbundet må kommunisere! Nå samarbeider de bare i Friluftslivets år og Kulturminneåret.
- Det er behov for å forenkle og samordne nettbasert informasjon, slik at det blir færre nettstedet å forholde seg til. Bør de som jobber med informasjon i etatene ha nærmere samarbeid?
- I statens forventningsbrev til fylkekommunene i forbindelse med forvaltningsreformen bør natur- og kulturlos tas med konkret. Dette er et prosjekt som gir resultater og er lett å selge inn til de politiske miljøene. MD bør ha en forventning om å se folkehelse, kulturminnevern og friluftsliv i sammenheng. Dette må selges inn politisk.
- Naturvernforbundet i Oslo og Akershus melder at for Oslomarka har en etter mange år med konflikt fått til et felles målsettingsdokument, etter en ideell prosess som politikerne tok initiativet til. Kommunen er nå blitt en medspiller.
- *STImuli - mellom senga og Bestemorenga* er et vellykka, helhetlig prosjekt for målrettet satsing på det bynære turløypenettet, ved Salten Friluftsråd og Bodø kommune.

Skriftlige innspill fra gruppene ble samlet inn til videre bruk i direktoratenes samarbeid.

Reidar Andersen, leder for SNO, lanserte et mulig fellesprosjekt om etnobiologi. SNO har ansvar for å følge opp både naturmangfoldloven og kulturminneloven, og kan formidle sammenhengen mellom natur og kultur i et langt kulturhistorisk perspektiv. SNO kan skape grunnlag for opplevelse av natur, kultur og samfunn på en måte som viser både kontinuitet og endring, sammenhenger og forskjeller. Forståelse for samspillet mellom mennesker og natur er en grunnleggende forutsetning for videreutvikling av vår kultur og identitet.

Innsamling, systematisering og formidling av erfaringsbasert kunnskap – er dette det opplagte fellesprosjektet? Etnobiologi studerer tradisjonelle kunnskaper om hvordan organismer utnyttes som næringsemner, som medisin og råmateriale, og hvilke skikker, ritualer og forestillinger som knyttes til de ulike artene. SNO ønsker en satsing på etnobiologi i Norge, og vil bruke lokalkontorene aktivt i dokumentasjonsarbeidet.

Seminar deltakere på Granavollen 15.-16. september 2009. Foto: Åse Bitustøl

2.7 Program

Tirsdag 15/9		
11.00-12.00	Ankomst	
12.00-13.00	Lunsj	
		Møteleder: Ingebrigt Stensaas, Direktoratet for naturforvaltning
13.00-13.15	Velkomst	<ul style="list-style-type: none"> • Innledning Direktør Janne Sollie, Direktoratet for naturforvaltning og Sjur Helseth, konstituert riksantikvar, Riksantikvaren
13.15-15.30	Bolk 1 Friluftslivet i historien og historien i friluftslivet	<ul style="list-style-type: none"> • Fra friluftslivets kulturhistorie Rune Slagstad, professor, Høgskolen i Oslo • På stier mellom natur og kultur - kulturarven i friluftsopplevelsen Ingun Grimstad Klepp, forskningsleder, SIFO • Stedsnavn forteller – veivisere til opplevelse av fortida Botolv Helleland, førsteamanuensis, Universitetet i Oslo
15.40-16.00	Pause m/frukt	
16.00-17.00	Bolk 2 Eksempler på kulturarvformidling i friluftslivet	<ul style="list-style-type: none"> • Over stokk og stein og klopp og bru - vandringer med Naturlos Anne Kathrine Lycke, naturveileder, Stavanger Turistforening • Med saltvann i håret og tærne i tangen - Kystleden Bente G. Eikaas, fagsjef Kystled Oslofjorden, Oslofjordens Friluftsråd • Gode opplevelser med kart i lomma - Turkart Østfold Vidar Asheim, førstekonsulent, Fylkesmannen i Østfold
17.00-17.30	Pause m/matbit og kaffe	
17.30-18.30	Forts. bolc 2	<ul style="list-style-type: none"> • ”Lev 5 dager på en øde fjellgård i sommer” – opplevelser for ungdom på Bredek fjellgård Knut Berntsen, daglig leder Polarsirkelen friluftsråd • Friluftsliv i Kulturminneåret 2009: <ul style="list-style-type: none"> ○ Årets friluftslivskommune Lasse Heimdal, generalsekretær, FRIFO ○ Kulturminneløyper Anne Mari Aamelfot Hjelle, assisterende generalsekretær, DNT ○ Rydd et kulturminne Inger-Lise Skarstein, styreleder, Norsk Kulturarv
18.30-19.00	Bolk 3 Friluftslivets landskap	Friluftslivets landskap i endring – en bildereise Oskar Puschmann, seniorrådgiver, Norsk institutt for Skog og landskap
19.30	Middag	

Onsdag 16/9		
08.00-09.00	Frokost	
		Møteleder: Jostein Løvdal, seksjonssjef, Riksantikvaren
09.00-10.25	Bolk 4 Sammenhengen natur-kultur-friluftsliv. Eksempler og samarbeids-relasjoner	<ul style="list-style-type: none"> • Helhetlige grep på forvaltningen regionalt – eksempler fra arbeidet med verdiskaping knyttet til naturarv og kulturarv - Pilegrimsleden og andre prosjekter Dagfinn Claudius, fylkeskonservator, Oppland fylkekommune • Friluftsliv, landskap og kulturmiljø - Nordsjøløypa og Følgefonnhalvøya Nils Georg Brekke, professor i arkitektur og kulturlandskap, Bergen Arkitektskole
10.25-10.40	Beinstrekk	
10.40-11.30	Forts. bolk 4 Samarbeids-relasjoner	<ul style="list-style-type: none"> • Selvfølge lokalt – utfordring sentralt? Kritiske faktorer og mulige løsninger Morten Dåsnes, daglig leder, Friluftsrådenes Landsforbund • Hvordan oppnå en mer helhetlig forvaltning? Espen Koksvik og Elisabet Haveraaen, seniorrådgivere, Miljøverndepartementet
11.30-13.00	Bolk 5 Idéer og konkrete forslag til videre samarbeid. Kaffe/matbit	<ul style="list-style-type: none"> • Grupesamtaler kombinert med kaffe/matbit og tur i nærmiljøet <ul style="list-style-type: none"> ○ Hvordan kan samarbeidet mellom aktørene innenfor friluftsliv-kulturarv bli bedre? ○ Er det noen flaskehalser for samarbeidet mellom de to områdene?
13.15-14.00	Bolk 6 Avslutning	<ul style="list-style-type: none"> • Rask gjennomgang av forslag fra gruppene i plenum • Ord på veien hjem - avslutning ved Miljøverndepartementet
14.00-15.00	Lunsj	

2.8 Deltakerliste

Hjelle	Anne Mari Aamelfot	Den Norske Turistforening
Hillesund	Per	Forbundet KYSTEN
Thorne	Eli-Sofie	Fortidsminneforeningen
Heimdal	Lasse	Friluftslivets fellesorganisasjon
Andersen	Gjermund	Naturvernforbundet i Oslo og Akershus
Klausen	Kjell	Norges Metallsøkerforening
Skarstein	Inger-Lise	Norsk Kulturarv
Lycke	Anne Katrine	Stavanger Turistforening
Dåsnes	Morten	Friluftsrådernes Landsforbund
Eikaas	Bente Godheim	Oslofjordens Friluftsråd
Berntsen	Knut	Polarsirkelen Friluftsråd
Berge	Perly	Norges Fjellstyresamband
Ek	Bent	Øvre Eiker kulturminneråd
Møyner	Kari	Gran kommune
Kvisle	Eva Lill	Buskerud fylkeskommune, Utviklingsavdelingen
Lia	Øystein	Hedmark fylkeskommune, Enhet for samferdsel, miljø og plan
Gotaas	Lars	Hedmark fylkeskommune, Enhet for kultur og kompetanse
Claudius	Dagfinn	Oppland fylkeskommune, Fagenhet for kulturvern
Krøger	Jens Flemming	Rogaland fylkeskommune, Kulturseksjonen
Grøteide	Lars	Sogn og Fjordane fylkeskommune, Kulturavdelinga
Bredesen	Oddveig	Sør-Trøndelag fylkeskommune, Enhet for regional utvikling, kulturutvikling
Prestvold	Kristin	Sør-Trøndelag fylkeskommune, Enhet for regional utvikling, areal og miljø
Buekleiv	Ann Monica Jensen	Vest-Agder fylkeskommune, Regionalavdelingen, kulturminnevern
Folkestad	Torill	Vest-Agder fylkeskommune, Regionalavdelingen, plan og miljø
Asheim	Vidar	Fylkesmannen i Østfold, Miljøvernavdelingen
Brekke	Nils Georg	Bergen arkitektskole
Slagstad	Rune	Høgskolen i Oslo, Senter for profesjonsstudier
Helleland	Botolv	Universitetet i Oslo, Institutt for lingvistiske og nordiske studium (Namnegransking)
Berg	Sveinung Krokann	Norsk institutt for kulturminneforskning
Hoseth	Stig	Norsk Skogmuseum
Puschmann	Oskar	Skog og landskap
Klepp	Ingun Grimstad	Statens institutt for forbruksforskning
Hoffmann	Jørgen	Statskog SF
Aal	Nils	Statskog SF
Garnes	Unni	Norsk Kulturminnefond
Sollie	Janne	Direktoratet for naturforvaltning
Stensaas	Ingebrigt	Direktoratet for naturforvaltning
Sæthre	Elisabeth	Direktoratet for naturforvaltning
Sletten	Harald	Direktoratet for naturforvaltning, Statens naturoppsyn
Andersen	Reidar	Direktoratet for naturforvaltning, Statens naturoppsyn
Ydse	Heidi	Direktoratet for naturforvaltning, Statens naturoppsyn
Koksvik	Espen	Miljøverndepartementet
Haveraaen	Elisabet	Miljøverndepartementet
Moltke-Hansen	Marianne	Miljøverndepartementet
Helseth	Sjur	Riksantikvaren
Løvdal	Jostein	Riksantikvaren
Bitustøl	Åse	Riksantikvaren
Hoel	Ragnhild	Riksantikvaren

3. Felles satsing på kulturminner og friluftsliv - forslag

I det følgende fremmes forslag for å bygge en plattform for samarbeid mellom kulturminneforvaltningen, friluftslivsforvaltningen og de frivillige organisasjonene. De er basert på innspill som kom fram under seminaret på Granavollen 14.-15. september 2009, samt idéer og muligheter som har blitt diskutert i løpet av høsten. Vi gjør oppmerksom på at vi har samlet alle forslagene som har kommet fram, og ikke gjort noen prioritering foreløpig. I hvilken grad forslagene kan realiseres er avhengig av hvor mye ressurser som kan brukes på dette. DN og RA diskuterer gjerne konkretisering og prioritering av forslagene videre med MD.

3.1 Utnytte mulighetene i forvaltningsreformen

Samlokalisering av ansvar for friluftsliv og kulturminner i fylkeskommunen gir økte muligheter for samarbeid og samordning. Dette var ett av flere tema på samlingen MD og DN holdt om forvaltningsreformen i november. Videre oppfølging:

- Nye samlinger som MD og DN planlegger i 2010, med mer konkrete diskusjoner om hvordan de nye oppgavene i fylkeskommunene kan bidra til samarbeid mellom kulturminneforvaltning og friluftsliv.
- Fylkeskommunene bør oppfordres til oppfølging i eget fylke. Aktuelle tiltak er seminarer, etablering av fylkesvise samarbeidsgrupper og utpeking av koordineringspersoner.
- RA og DN bør samordne sine forventningsbrev til fylkeskommunene.
- Ansvarsplassering i fylkeskommunen gir også en sammenheng til regional utvikling og muligheten til å søke regionale utviklingsmidler her.

Ansvar: MD, DN, RA

3.2 Møtearenaer og -fora

Årlige kontaktmøter

Det bør holdes årlige kontaktmøter på saksbehandler/seksjonssjefsnivå om friluftsliv-kulturarv mellom DN, SNO, RA og MD. En kan fra gang til gang vurdere å invitere etater fra andre departementsområder (som helse og omsorg, kultur og kirke, landbruk, kunnskap, samferdsel), avhengig av saker som skal drøftes. Friluftslivstema kan også tas opp på direktørmøtene mellom RA og SNO. Direktørmøter mellom RA og DN bør gjenopptas og temaet hører hjemme også her.

Ansvar: DN og RA

Fagseminarer

For å sikre bred deltakelse i samarbeidet bør det arrangeres samlinger om kulturminner og friluftsliv tilsvarende Granavollen-seminaret annethvert år, med deltakelse fra sentrale aktører fra forvaltningen på ulike nivåer samt frivillige organisasjoner.

Ansvar: DN og RA

Kontakt med friluftsrådene og de frivillige organisasjonene

DN vil i samarbeid med RA vurdere i hvilken grad RA skal trekkes med i DN's jevnlig kontaktmøter med FRIFO, DNT, FL og eventuelt andre relevante aktører. Det er også aktuelt å

vurdere om RA skal ha egne møter med for eksempel FRIFO på ledernivå, med bredere deltakelse fra RAs avdelinger.

Ansvar: DN og RA

Økt samarbeid mellom Forum for natur og friluftsliv og kulturvernorganisasjoner i fylkene

Forum for natur og friluftsliv (FNF) er samarbeidsnettverk mellom friluftsrådene og natur- og friluftslivsorganisasjonene på fylkesnivå. Sammensetningen av FNF i de enkelte fylkene tar utgangspunkt i organisasjonene som er med i FRIFO, FL og Samarbeidsrådet for naturvernsaker (SRN). Det er opp til aktørene i det enkelte fylket å avgjøre hvor bredt samarbeidet skal være. Organisasjoner under Norges kulturvernforbund er blant aktuelle deltakere som FNF på sin nettside åpner for at kan delta. Det er ønskelig at dette skjer i økende grad, og DN og RA kan ha en pådriverrolle her. (RA planlegger å invitere friluftslivsorganisasjonene til årlig møte med de frivillige organisasjonene på kulturminneområdet.)

Ansvar: DN og RA i samarbeid med FRIFO, FL og Norges kulturvernforbund

Synliggjøring av kulturminne- og friluftslivstema på organisasjonenes samlinger

For å fremme samordningen bør de frivillige organisasjonene oppfordres til å ha temainnslag om henholdsvis kulturminner (eks. DNTs landsmøte) og friluftsliv (eks. Norges kulturvernforbunds årsmøte, Fortidsminneforeningens landsmøte eller lokalavdelingenes årsmøter). Forbundet Kysten, som er eneste organisasjon som er medlem av både FRIFO og Kulturvernforbundet, kan være en ressurs i denne sammenheng.

Ansvar: DN og RA i kontakt med FRIFO og Norges kulturvernforbund

3.3 Konkrete samarbeidsprosjekter og -tema

Samarbeid med NRK om programutvikling og nettsatsingen [UT.no](http://www.UT.no)

FRIFO tok etter Granavollen-seminaret kontakt med NRK (Terje Dale i Naturredaksjonen) med tanke på å få til noe i samarbeidsflaten friluftsliv-kulturarv. MDs K-avdeling var i mars 2008 i kontakt med Dale om et mulig program med fokus på kulturminner, men dette er seinere ikke fulgt opp. Det er aktuelt å ta opp igjen denne kontakten. "Museum" er også en aktuell programpost på radio som vi allerede har et godt samarbeid med.

www.UT.no er i utviklingsfasen og er en nettsatsing for utøvelse av friluftsliv. Den skal være møteplass, planleggingsverktøy og inspirasjonsbank for turer og opplevelser i norsk natur. Publikum får etter hvert mulighet til å legge inn sine egne turopplevelser og -arrangementer. DNT er ansvarlig for datagrunnlaget og mye av det faglige innholdet i dataene på [UT.no](http://www.UT.no), NRK for presentasjonen og leveransen av turdata. Kartene leveres av Statens kartverk. Dette kan være en arena til synliggjøring av kulturminner i friluftsopplevelsen.

Ansvar: MD med bistand fra DN og RA

Det er flere websatsinger på friluftsliv: En annen norsk turportal - www.Godtur.no – formidler turer og gir mulighet for å legge inn egne turforslag. Statskog står bak tjenesten, i samarbeid med FL, Norges Jeger og Fiskerforbund og Finnmarkseiendommen. På nettsiden ligger bl.a. infoarket om kulturminner og historie knyttet til Galdhøpiggen (fra Kulturminneårsatsingen). Vedlikehold og kvalitetssikring av denne type informasjon er en utfordring og på lengre sikt er det kanskje ikke rasjonelt å ha to parallelle nettsatsinger med lik/tilsvarende informasjon på ulike nettsider.

Samarbeid med FRIFO om synliggjøring av kulturminner i friluftsopplevelsen

RA, DN og FRIFO har hatt et felles oppfølgingsmøte etter Granavollen-seminaret, og FRIFO ønsker et langsiktig samarbeid om dette. Ulike måter å synliggjøre kulturminneaktivitetene i friluftslivet og formidle kunnskap er diskutert, men samarbeidet er enda i startfasen. Mulige tiltak som bør vurderes nærmere:

- Produsere en 5-minutters filmsnutt (webvideo) og en kortfattet tekstveileder om kulturminner i landskapet som kan brukes av lag og foreninger med temamøter om kulturminner.
- Er det aktuelt å videreutvikle kulturminneløypa fra Kulturminneåret også etter årsskiftet?
- Bruk av www.kulturminnesok.no – publikumsutgaven av Askeladden
- Se på erfaringene med www.turkart.no i Østfold og www.minnefinner.no
- Se på erfaringer fra andre prosjekter og prosesser (forslag fra seminaret: *STImuli – fra senga til Bestemorenga* i Bodø, prosessen bak *Mål og retningslinjer for Oslo kommunes skoger*)
- Eventuell dialog mellom friluftsforskningsorganisasjonene og kulturminneforvaltningen i reguleringsaker
- I kåringen av årets friluftslivskommune 2009 ble vekten lagt på engasjement knyttet til kulturminner i friluftsopplevelsen, i anledning Kulturminneåret. (Sandefjord fikk prisen.) FRIFO sitter med et stort materiale etter at mange kommuner sendte inn opplysninger om hvordan de jobber med kulturminner/friluftsliv. Dette kan være nyttig i videre arbeid, for eksempel finne fram til lokale eksempler, lokale kontaktpersoner, følge ”de beste” mht effekter.

Ansvar: RA og DN

Samarbeid om kulturminner og kulturmiljøer i sikra friluftsområder

FL og RA hadde et samarbeid om synliggjøring av kulturminner i offentlige friluftsområder i Friluftslivets År 2005. Prosjektet ble finansiert av MD. Ti ulike typer områder ble valgt ut for nærmere presentasjon på FLs hjemmeside, til inspirasjon for kommuner, friluftsråd og andre som ønsker å tilby informasjon om kulturminner på internett. Se ”Kulturminneprosjektet” på www.friluftsrad.no. To områder fikk støtte til utvikling av ute-informasjon. En videreføring av samarbeidet mellom RA og FL bør vurderes.

Bygninger i sikra friluftsområder blir ofte fra naturforvaltningssiden oppfattet som et problem. En mangler midler til vedlikehold, og det er ofte lite fokus på hva bygningene kan tilføre områdene av historie og fortellinger om tidligere bruk. Det ligger også muligheter for ny bruk knyttet til nettopp utøvelse av friluftsliv (overnatting, servering osv.). Det er behov for å se på denne problematikken generelt og i eksempelområder (aktuelt eksempel er Vibrandsøy, Haugesund).

Ansvar: MD, DN og RA i samarbeid med FL

Videreutvikle samarbeidet mellom SNO og RA

Samarbeidet om oppsyn, skjøtsel, veiledning og formidling av kulturminner i SNO må videreutvikles. Blant annet er det behov for økt kulturminnekunnskap i SNOs formidlingstjeneste på Hjerkin.

Ansvar: SNO og RA

Natur- og kulturloser i alle fylker

Naturlos er natur- og kulturvandringer der minst en naturlos ivaretar alle deltakerne og beriker turen med sine kunnskaper og ferdigheter. Ordningen eksisterer blant annet i Agder-fylkene,

Rogaland og Hedmark. FL er sentral bidragsyter i finansiering av ordningen. Det er svært gode erfaringer med ordningen, og et opplegg for å etablere natur- og kulturloser i alle fylker må vurderes.

Ansvar: DN og RA i samarbeid med FL

Synliggjøring av kulturminner i Maridalen i Oslo

I Kulturminneåret startet en satsing på synliggjøring av kulturminner i Maridalen, et svært viktig og mye brukt friluftsområde for hovedstadens befolkning. RA tok initiativ og stilte midler til disposisjon. Byantikvaren i Oslo er det utøvende leddet fra kulturminnesiden. Dette er en videreføring av arbeidet med å etablere en natur- og kultursti i Maridalen, som miljøvernavdelingen hos Fylkesmannen i Oslo og Akershus og Maridalens Venner har stått for, i samarbeid med friluftsetaten i kommunen, forpakterlaget og gårdbrukerne i Maridalen. Satsingen innebærer kvalitetssikring og supplering av skilttekster, planlegging og produksjon av skilter. Arbeidet vil bli videreført i 2010. Erfaringene vil kunne ha overføringsverdi til andre friluftsområder.

Ansvar: RA i samarbeid med lokale og regionale samarbeidspartnere

DNs kommunikasjonsstrategi

DN arbeider med å utvikle en kommunikasjonsstrategi for DNs arbeid med friluftsliv. Det er aktuelt å innarbeide koblingen friluftsliv/kulturminneforvaltning i denne.

Ansvar: DN med bistand fra RA

Integrering av tema kulturarv i neste Friluftslivets år (2015)

DN har fått i oppdrag fra MD å starte forberedelsene til et nytt friluftslivets år. Innhenting av erfaringer fra friluftslivets år 2009 kan inngå i dette.

Ved forrige Friluftslivets år i 2005 ble det gjort forsøk på å synliggjøre kulturminnetemaet, med vekslende hell. Tiltakene som settes i gang nå, og etablering av nærmere relasjoner sentralt, vil kanskje gjøre en slik integrasjon lettere i 2015.

Et samarbeid mellom de skandinaviske landene om dette året, med en stafett/turløype fra Kirkenes i nord, via Sverige, til Danmark i sør er på et tidlig tankestadium. En slik løype kunne gå gjennom flest mulig tettsteder for å få fokus på friluftsliv i nærmiljøet. Løypa kunne gå innom utvalgte kulturminner og kulturmiljøer for å vise opplevelseskvalitetene knyttet til disse. Det kan være aktuelt å videreutvikle Kulturminneløypa til Natur- og kulturminneløypa. (Dette vil være i tråd med MDs ønske om videreføring av Kulturminneløypa.)

Ansvar: DN og MD med bistand fra RA

Ny teknologi i formidling

Geocaching er en orienteringslek med GPS. Postene kalles cacher ("kæsjer"). Det ligger cacher over hele verden og det finnes rundt en million av dem. Database over alle postene ligger på www.geoahing.com. Geocaching er en måte å nå nye brukergrupper på – en parallell til kjentmannsmerket, men med digitale verktøy. Geocaching ble diskutert som et mulig tema før seminaret. Lasse Heimdal i FRIFO har i forbindelse med Kulturminneåret lagt ut poster på geocaching langs Ljanselva med kulturhistorisk informasjon, med stor respons. Her er potensial for videreutvikling.

Bruk av navigasjons- og formidlingsinformasjon over mobiltelefon/MP3spiller, for å nå flere og redusere skiltbruken er under utvikling. Det ble også diskutert som et mulig tema før

seminaret. Bl.a. har Oppland fylkeskommune og Maihaugen et samarbeid med Høyskolen på Gjøvik om dette.

Vi har neppe kapasitet til å følge opp disse temaene konkret, men de kan være aktuelle å ha med på neste fagseminar.

Ansvar: DN og RA

Røysheim i Bøverdalen 1886. Foto: Axel Lindahl. Riksantikvarens arkiv

Tingelstadhøgda med St. Petri, Gran på Hadeland 2007. Foto: Oskar Puschmann